

А. Ф. Андрусь,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» м. Ужгород

ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВИХ КОНЦЕПТІВ У СВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена дослідженню просторових концептів, які формуються у свідомості людини шляхом когнітивного моделювання структур знання, що передаються ними.

Ключові слова: концепт, концептуальний простір, концептуальна картина, когнітивне моделювання.

Статья посвящена исследованию пространственных концептов, которые формируются в сознании человека путем когнитивного моделирования структур знания, передаваемых ими.

Ключевые слова: концепт, концептуальное пространство, концептуальная картина, когнитивное моделирование.

Formation of Space Concepts in Human Cognition. The article represents a linguocognitive peculiarity study of space concepts which are formed in human cognition as well as establishing typical contextually specified differential characteristics that emerge from concrete conditions of their speech functioning.

Keywords: concept, conceptual space, conceptual space, conceptual picture, conceptual modeling.

У процесі пізнання навколишнього світу та його відображення мовними засобами простір відіграє винятково важливу роль, оскільки саме просторові уявлення складають основу формування багатьох фундаментальних концептів у свідомості людини. Тривимірність та об'ємний характер простору, його значущість для життєдіяльності людини і для пізнання навколишньої дійсності ведуть до того, що природна мова створює різні способи та засоби об'єктивації просторових уявлень. Численні труднощі, що виникають на шляху їх вивчення, пов'язані з необхідністю виявлення особливостей членування об'єктивного світу, який по-різному сприймається залежно від етнічної належності, життєвого досвіду та набутих знань кожного окремого індивіда у процесі адаптації його свідомості до наявного концептуального простору як сукупності концептів. Свідченням сказаного є той безперечний факт, що вже не одне десятиліття дослідники різних мов здійснюють намагання отримати якнайповніше уявлення про просторові відношення та засоби їх знакової репрезентації [1; 3; 5 та ін].

Мета статті – виявити й різнобічно описати формування просторових концептів у свідомості людини шляхом когнітивного моделювання структур знання, що передаються ними. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких конкретних завдань:

- виявити структуру концептуального простору;
- розробити методику аналізу концептуального простору;
- зіставити й порівняти сукупність виявлених концептів.

Певних успіхів досягнуто сьогодні у дослідженні мовних одиниць просторової семантики, які переважно розглядаються під кутом зору їх можливостей концептуалізувати простір. Поглиблене вивчення проблем концептуального простору як складника концептуальної картини світу пов'язане сьогодні з проблематикою актуальних наукових пошуків, спрямованих на встановлення взаємозв'язку між простором і свідомістю – у межах тріади «мова-свідомість-простір», що належить до когнітивної лінгвістики [2; 6; 7], а також лінгвоконцептології [4; 8; 9; 10].

У зв'язку з необхідністю забезпечення успішної міжмовної комунікації усе більш очевидною стає потреба доповнити вербальні знання, зафіксовані у словниках, невербальною інформацією про особливості мислення носіїв англійської мови, пов'язані зі сприйняттям ними простору та просторових відношень відповідно до тих чи інших параметрів за допомогою досліджуваних мовних одиниць. Відповідно, належне місце серед перспективних мовознавчих студій та їх напрямів за останні роки посідає вивчення семантико-когнітивних особливостей різномовних мовних одиниць.

Правомірність застосування семантико-когнітивного підходу до їх вивчення зумовлена також і тим, що мовні форми є відображенням здатності та схильності людини до відповідної орієнтації у просторі шляхом членування отримуваної інформації. Феномен просторової орієнтації належить до параметричного типу концептів, який передбачає універсальне бачення світу, основні координати виміру чи орієнтації людини [1, с. 413]. Здатність до орієнтування у просторі охоплює комунікативну та пізнавальну діяльність мовної особистості й утілюється в ментальних структурах різного ступеня узагальнення.

Питання про вплив сприйняття на формування просторових уявлень людини, а також розкриття концептуального простору як невід'ємного складника картини світу, якою вона постає у свідомості людини, все ще залишаються недостатньо висвітленими у сучасних лінгвістичних студіях. До сьогодні ще повністю не описані ті ментальні структури концептуального простору, вербалізовані мовними одиницями, які встановлюють межі застосування різних способів взаємодії людини з навколишньою дійсністю. Саме в такому руслі проводяться численні наукові пошуки у сфері лінгвоконцептології [11; 12]. Водночас виникає потреба і в подальшому вдосконаленні теоретичного апарату моделювання, що ґрунтується на знаходженні шляхів і способів реалізації концептів.

Саме цим і зумовлена актуальність наукового дослідження, що визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвокогнітивних студій на вивчення концептуального простору, репрезентованого мовленнєвою діяльністю людини, та моделювання структур знання вербалізованих і невербалізованих концептів. Вивчення способів структуризації квантів знання та уявлення носіїв сучасної англійської мови про мовні одиниці, які

у своїй цілісності визначають глибинний концептуальний простір, ще не репрезентоване як системне явище з лінгвокогнітивних позицій на сторінках ні вітчизняної, ні зарубіжної лінгвістичної літератури. Назріло у цьому плані виступає і розробка адекватної методики концептуального аналізу, застосування якої уможливило б реконструкцію концептів як складників концептуального простору.

Структури свідомості та концептуалізації простору залежать не тільки від того, як носій сучасної англійської мови сприймає той чи інший об'єкт, ситуацію чи явище навколишньої дійсності, а й не меншою мірою – яку саме змістову ознаку мовець виділяє як найважливішу (профілює) у конкретній ситуації спілкування. Оскільки мова є простором думки індивіда, то і концептуалізація ним навколишньої дійсності може слугувати виявленню її структурних типів у свідомості носіїв англійської мови. На наше глибоке переконання, мовні одиниці є носіями спільних і відмінних просторових концептів як показників своєрідного членування об'єктивного світу англійською мовою. Тільки у свідомості її представників виникають ті смислорозрізняльні компоненти, які можна виявити й описати шляхом поглибленого аналізу різних ситуацій мовленнєвого спілкування.

Концептуальний простір мовних одиниць визначаємо як таку множину концептів, за допомогою яких носії англійської мови акцентують увагу на невзаємозамінних ситуативно зумовлених дистинктивних ознаках фрагментів навколишньої дійсності. Поглиблене вивчення концептуального простору уможливило виявлення специфіки лінгвокогнітивних аспектів концептуалізації простору та цілої низки інших змістових ознак, які є відображенням суттєвого фрагмента картини світу носіїв англійської мови. Різномісний науковий аналіз мовної репрезентації екстралінгвальної дійсності дозволив з'ясувати особливості членування об'єктивного світу, який по-різному віддзеркалюється у свідомості представників англійськомовного соціуму. Він, крім того, спричинився до розв'язання таких актуальних проблем лінгвоконцептології, як виявлення специфічних шляхів і способів концептуалізації навколишньої дійсності сучасною англійською мовою.

Відповідно до постулатів сучасної когнітивної лінгвістики мовна картина світу виступає продуктом пізнавальної діяльності людини, з одного боку, та є результатом її інтерпретації світу – з іншого. Оскільки вона є одночасно і мисленнєвим простором індивіда, то за допомогою поглибленого концептуального аналізу можна виявити структуровану думку носія англійської мови, імпліковану за зовнішньою формою мовних одиниць, і на цій основі представити їх концептуальний простір як фрагмент картини світу сучасної англійської мови.

Комплексний аналіз концептуального простору також продемонстрував, що кожна з досліджуваних мовних одиниць є носієм як спільних, так і відмінних просторових концептів, яка тільки їй властивою концептуалізацією дійсності відображає членування об'єктивного світу індивідом.

Глибокі й неповторні відмінності концептуального простору відображені у концептах, які охоплюють репрезентації параметричних характеристик зовнішності живих істот і їхніх частин тіла, а також локативних властивостей матеріальних об'єктів. Це концепти, які мають важливе значення у визначенні просторових характеристик, що відображають ті чи інші предмети і явища у свідомості людини.

Саме просторові концепти мають вирішальне значення для усвідомлення параметричної характеристики зовнішності живих істот та матеріальних об'єктів. Оскільки характеристика об'єктів та їхніх параметричних властивостей зумовлює появу концептуального простору та зберігається у свідомості носіїв англійської мови у вигляді наочно-конкретних образів, їх сукупність найяскравіше відображає диференційні ознаки мовних одиниць як таких, що маркують і уточнюють різні асоціативні та змістові ознаки.

Крізь призму тотожних на перший погляд концептів носії сучасної англійської мови втілюють різні знання про параметричні властивості об'єктів екстралінгвальної дійсності. Саме особливе (відмінне від інших) сприйняття об'єктів, їх параметричних та інших властивостей за допомогою органів чуття людини є тим стрижнем, навколо якого групуються диференційні змістові ознаки, що лежать в основі формування концептуального простору. Специфічні способи світосприйняття й концептуальної організації знань носіїв англійської мови імпліковані за зовнішньою формою мовних одиниць

Література:

1. Евтушенко Е. Н. Пространственная ориентация / Е. Н. Евтушенко // Антология концептов [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – С. 413-424.
2. Жаботинская С. А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии / С. А. Жаботинская // Проблемы загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького: зб. наук. праць. – Чернівці : Книги – 2008. – № XXI. – С. 357-368.
3. Канонік Н. П. Лексико-семантичне поле простору (на матеріалі різних частин сучасної англійської мови) / Н.П. Канонік // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2008. – С. 40-43.
4. Кубрякова Е. С. Сознание человека и его связь с языком и языковой картиной мира / Е. С. Кубрякова // междунар. науч. конф. «Филология и культура». – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2003. – С. 32-34.
5. Левицький В. В. Концептуальное поле размера в немецком языке и методы его исследования / В. В. Левицький, О. С. Лех // STUDIA GERMANICA ET ROMANICA: іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. – Донецьк, 2008. – Том 5. – № 2 (14). – С. 40-47.
6. Манакін В. Н. Значення і смисл як дві іпостасі семантики слова / В. Н. Манакін // Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького: зб. наук. праць. – Чернівці : Книги – XXI, 2008. – С. 211-214.
7. Мартинюк А. П. Концепт у дискурсивній парадигмі / А.П. Мартинюк // Вісник Харківського національного університету. Серія «Романо-германська філологія». – 2006. – № 725. – С. 9-12.
8. Ніконова В. Г. Концептуальна картина світу в трагедії В. Шекспіра «Гамлет» / В. Ніконова // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2005. – С. 183-192.

9. Потапенко С. І. Орієнтаційний простір сучасного англомовного медіа-дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. І. Потапенко. – Київ, 2008. – 32с.

10. Стернин И. А. Слово и концепт / И. А. Стернин // Единство системного и функционального анализа языковых единиц: междунар. науч. конф., 11-13 апреля 2006 г. – Белгород : БГУ, 2006. – С. 189-190.

11. Сторчак О. Г. Структура индивидуального концепта современного английского языка (на примере имен прилагательных «heavy» – тяжелый и «light» – легкий) / О. Г. Сторчак // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2007. – № 773. – С. 64-68.

12. Чорновол-Ткаченко О. О. Психолого-соціологічні підстави інтерпретації понятійного складника концепту POWER/ВЛАДА / О. О. Чорновол-Ткаченко // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна, Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. –2006. – № 741. – С. 41-43.